

28. Якупов М. Н. Діяльність конституційно-демократичної партії в Україні (1917–1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / М. Якупов. – К., 1994. – 21 с.

В статье на основе анализа партийных документов исследовано позицию Партии народной свободы к Украинскому Государству в 1918 г. Утверждено, что вхождение украинских кадетов в Совет Министров стало причиной раскола партии, который выразился в организационном обособлении кадетов Украины от российских партийных структур путем создания Главного комитета и их поддержке германской ориентации. Часть членов Партии народной свободы во главе с П.Милиуковым рассматривали Украинское Государство как возможность восстановления и освобождения единой и неделимой России.

Ключевые слова: Партия народной свободы, русские кадеты, Украинское Государство, П.Скоропадский, П.Милиуков, самостоятельность, автономия.

The article is based on an analysis of party documents researched People's Freedom Party's position on the Ukrainian State Approved in 1918 that the entry of Ukrainian Cadets to the Council of Ministers was the reason for the split of the party, which is expressed in the organizational separation of Cadets Ukraine from Russian party structures through the establishment of the Main Committee and their support German orientation. Some members of the Party of People's Freedom, led by Miliukov considered Ukrainian state as an opportunity for renewal and liberation united and indivisible Russia.

Key words: People's Freedom Party, Russian Cadets, Ukrainian State, Skoropadsky, Miliukov, independence, autonomy.

УДК 94 (=1:439)(477.87) “1919/1939”

ББК ТЗ (4 Укр-4 Зак)6-4

Оксана Ферков

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ УГОРСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ (1919–1939 рр.)

За рішенням Сен-Жерменського договору (10.09.1919) Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь увійшло до складу Чехословацької Республіки. Серед різних національностей краю саме для угорців стали найбільш несподіваними та “жахливими” нові адміністративно-територіальні й громадсько-політичні обставини. Упродовж усього міжвоєнного періоду угорці робили певні спроби “приспосування” до нових умов, однак іредентські та ревізійні вимоги лунали постійно.

Ключові слова: національна меншина, політичні партії, організації, іредента, ревізійнізм.

Наприкінці 1918 р. у Центрально-Східній Європі сталися кардинальні зміни. Коаліція центральних держав капітулювала. Якщо Німеччина та Болгарія збереглися як національні держави, то Османська й Австро-Угорська імперії перестали існувати, розпалися [29, с.15]. До складу останньої входили землі сучасного Закарпаття. Перша світова війна та спричинена нею політична ситуація прискорили процес самовизначення й пошук власної національної ідентичності, тобто національно-культурне відродження народів дуалістичної монархії. На руїнах Австро-Угорщини виникають нові держави – Чехословаччина, Угорщина, Австрія, Королівство сербів, хорватів і словенців, ЗУНР [30, с.80].

Звичайно, у цій складній ситуації постало питання вибору шляху й для жителів Закарпаття. Громадянське життя краю, у своїй основі, виявилось розладнаним. Така нестабільність і посилення проявів іредентизму серед колишніх угорських урядовців стали причиною проголошення в краї військової диктатури (тривала аж до 1922 р.). Суспільство краю не було готовим до такого кардинального повороту. Не була вироблена національно-державна програма, не знайшлися ні особистості, ні політичні угруповання, які б мали беззаперечний авторитет на всій території Закарпаття [12, с.298].

Згідно з рішенням Сен-Жерменського договору, підписаного 10 вересня 1919 р., Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь увійшло до складу Чехословацької Республіки. Національності, які вирішили жити й працювати в новоствореній державі, законодавчо дістали рівні політичні права та свободи, а виразниками їхніх інтересів були політичні партії й організації. Серед усіх національних меншин, мабуть, для угорців нова влада й

увесь громадсько-політичний устрій стали найбільш несподіваними та “жахливими”. Адже раніше таке амбітне угорське населення опинилося за межами матірньої країни, до того ж у слов’янському суспільному середовищі, де панівною нацією стала чеська. Ще один цікавий аспект упадає в очі, а саме – рівень політичної культури угорськомовної інтелігенції, унаслідок нещодавнього суспільно-політичного верховенства, був значно вищий, ніж у місцевого слов’янського населення, яке не мало традицій політичного життя. Іншим визначальним моментом є те, що частина угорського духовенства, передусім римо- і греко-католицького віросповідання, службовців, інженерів, учителів і навіть військових залишилася на старих робочих місцях уже в умовах Чехословацької Республіки. Це давало можливість відчутти рівноправність національних меншин на практиці, гарантованих Конституцією Чехословаччини. Проте зовнішньополітичні зміни, які привели угорців Підкарпатської Русі до втрати ними панівного становища, змусили переглянути важелі власного місця й ролі в житті тогочасного суспільства.

Актуальність запропонованого дослідження зумовлена рядом чинників, зокрема, активізацією громадсько-політичного життя угорської національної меншини Закарпаття на сучасному етапі, особливо напередодні парламентських виборів. Окремі моменти теперішнього розвитку нагадують ситуацію між двома світовими війнами. З іншого боку, донині немає цілісного, узагальнюючого дослідження стосовно громадського, культурно-освітнього та суспільно-політичного життя національних меншин (у тому числі угорської) Підкарпатської Русі (Закарпаття) чехословацького періоду. Отож наша стаття є певним внеском у висвітлення проблеми.

Мета роботи – дати цілісну об’єктивну оцінку ролі й місця угорської національної меншини в громадсько-політичному житті Підкарпатської Русі.

Джерельна основа запропонованого дослідження опирається на окремі архівні документи. Переважна більшість їх зберігається у фондах Державного архіву Закарпатської області та фондах Закарпатського краєзнавчого музею. Звичайно, важливі документи стосовно історії Підкарпатської Русі й партійного життя можна знайти в інших архівах, зокрема, Центральному державному архіві Чеської Республіки, Архіві Міністерства зовнішніх справ Чеської Республіки тощо. Нами матеріали цих архівів не використовувалися. Другу групу джерельної бази роботи становлять опубліковані в різний час документи. Зауважимо, що збірники, видані в радянський час, віддзеркалюють ідеологічний дух радянської епохи, суспільно-політичний і культурний розвиток Закарпаття відображений у них однобічно.

Історіографія історії Закарпаття 1919–1939 рр. досить багата, утім власне угорській національній меншині та її громадсько-політичному життю дослідники приділяли незначну увагу. У радянський період історією Закарпаття 20–30-х рр. активно займалися А.Пушкаш, П.Лісовий, М.Бабідорович, В.Молнар, С.Білак, М.Болдижар, І.Поп, В.Співак та інші. Їхні праці варто розглядати під кутом гострої критики, автори ідеалізували діяльність комуністичної партійної організації, применшували роль інших партійних груп, осередків, тим більше партій національних меншин краю.

На якісно новий рівень піднялося дослідження історії Закарпаття в цілому та громадсько-політичного життя з 90-х рр. ХХ ст. Окремі вчені переосмислили раніше написане, інші створили ідеологічно незаангажовані праці (М.Болдижар, І.Гранчак, В.Делеган, І.Король, В.Лемак, І.Ліхтей, О.Хланта). На межі ХХ–ХХІ ст. з’являються ґрунтовні дослідження, присвячені історії Закарпаття 20–30-х рр., розкриваються нові аспекти, уведено в обіг нові документальні масиви (М.Вегеш, С.Віднянський, В.Гиря, І.Король, І.Ліхтей, В.Худанич, М.Токар, О.Довганич) [17, с.21–54]. Однак проблематика історії угорської національної меншини отримала мінімальне висвітлення, це – окремі параграфи чи абзаци праць. Отже, історія та громадсько-політичний розвиток національних меншин Підкарпатської Русі – угорської, німецької та єврейської, не стали предметом окремого, самостійного дослідження в останні роки. Деякі зауваження стосовно про-

блеми знаходимо в праці М.Вегеша, В.Гірі й І.Короля [10], а також у ґрунтовних працях М.Токаря [17–19]. Утім, це недостатньо для цілісної картини становища цих національностей нашого краю. Зарубіжна історіографія також почала звертати увагу на окремі моменти участі національних меншин Підкарпатської Русі в громадсько-політичному та суспільному житті 1919–1939 рр. Цінні матеріали опубліковані угорськими вченими [26]. Окремий розділ приділив угорським ревізіоністським прагненням і розквіту автономістських партій Паул Роберт Магочі [16, с.130–133]. Окремі моменти висвітлили угорські науковці Й.Ботлік [25], І. Ромшіч [29] та ін.

Отже, у вітчизняній і зарубіжній історіографії тією чи іншою мірою присутнє висвітлення історії Закарпаття міжвоєнного періоду, зокрема, політико-партійне життя, однак розвиток національних меншин, їх громадську та партійну діяльність, участь у загальнодержавних процесах сьогодні ще не вивчено. Звичайно, оцінки українських і зарубіжних учених щодо громадсько-політичного розвитку угорців Підкарпатської Русі відрізняються. Залучивши деякі архівні документи, матеріали тогочасної періодики, нами робиться спроба неупередженого аналізу й оцінки подій 1919–1939 рр. з особливим наголосом на участь угорської національної меншини в політичному й громадському житті краю.

Упродовж усього міжвоєнного двадцятиріччя угорська національна меншина Підкарпаття жила жвавим громадсько-політичним і культурним життям. Згідно з першим чехословацьким переписом (15 лютого 1921 р.), угорці становили 17,03% загального населення Підкарпатської Русі [25, с.151]. Звичайно, зустрічаємо таких дослідників, які переконані в обмеженні культурно-національних можливостей угорців після 1919 р., бо ж чехословацькі власті на території краю ввели “жорстоку військову диктатуру” і з підозрою спостерігали за угорськими справами [25, с.162].

За таких умов продовжували свою діяльність різноманітні товариства. Наприклад, раніше діюче Літературне товариство ім. Дендеші продовжувало роботу, утім статут товариства не відповідав новим вимогам і далі діяв виключно як культурний гурток. Назви періодичних видань угорської національної меншини у 20-х рр. віддзеркалювали сприйняття власного положення: “Русинський альманах” (1922), “Підкарпатський угорський альманах” (1924). На сторінках цих видань публікувалися переважно роботи місцевих угорських письменників, серед них Пал Рац, Меньхерт Шімон та ін.

Лідери угорських політичних партій неодноразово наголошували, що в Чехословаччині обмежуються культурно-національні права угорської меншини. Відомо, що у квітні 1923 року угорські та німецькі опозиційні політичні партії Словаччини й Підкарпаття направили петицію до Ліги Націй про становище угорців у Чехословацькій Республіці [25, с.191].

На початку 30-х рр. спостерігається певна стабілізація, угорські громадські діячі консолідувалися, покращилося освітнє та культурне життя угорців. У 1933 році в Ужгороді засновано Угорське театральне товариство (Ruszinszkói Magyar Szintársulat), яке навіть одержувало скромну державну підтримку. Свідченням духовного пробудження було утворення Угорського культурного об’єднання Підкарпаття (Ruszinszkói Magyar Kultúr Egyesület), яке мало двадцять філій [24, с.91].

Урядові кола Угорщини й угорська інтелігенція активно займалися проблемами культурно-освітнього та політичного життя угорців “від’єднаних” територій. Ревізіоністські вимоги були присутні впродовж усього міжвоєнного двадцятиліття. Зображення становища угорців, які опинилися поза межами Угорщини, було обов’язковою складовою публікацій угорської преси. Протягом років це стало рутинною й одночасно поверховим, частими стали неправдиві публікації й адресовані чехословацьким властям звинувачення. Нелегко було створити об’єктивну картину становища угорців, які залишилися за межами матірньої Угорщини. Природно, що в новостворених національних державах, у тому числі й Чехословацькій Республіці, існувала певна антиугорська про-

паганда. Відомо також, що в Чехословацькій державі виховання угорської молоді відбувалося двома напрямками: з одного боку, спостерігаються ліберально-демократичні виховні ідеї, з іншого, – у переважній більшості угорських сімей патріотично-релігійні настрої [30, с.155]. Особливу роль у суспільно-культурному житті чехословацької угорської молоді відігравала скаутська організація студентів угорської національності Празької Вищої школи, яка діяла в 1925–1927 рр. Згодом вона переросла в рух лівих “серпників”, католицьке об’єднання “Прогаска” і ліберальну Угорську Робітничу Спілку [25, с.540]. Ці громадські організації частково поширювали свою діяльність на територію Підкарпаття. Незважаючи на розкол, члени названих організацій мали спільну мету – поширення соціалістичних ідей, виховання солідарної поведінки, зміцнення етнічних моральних принципів тощо.

У 1928–1931 рр. рух “серпників” був у розквіті. Дослідники часто пов’язують їх із масонством, особливо з їх діяльністю в 1931 р. [28, с.136]. Через те, що масони відкидали будь-які прояви насилля й диктатуру, стався їх розрив із “серпниками”. Останні прилучилися до “пролетарських революціонерів”. На ідеях “серпників” виховувався письменник Пал Ілку. Серед його літературних творів найбільшої популярності мав молодіжний роман “Клас бунтує” (*Az osztály zendül*), який тільки після 1945 р. побачив світ під справжнім заголовком й оригінальним текстом [27, с.91].

Пал Ілку підтримував дружні зв’язки з Едгаром Балог, Ласло Шафарі, Деже Дері, Золтаном Фабрі.

Інший місцевий угорський письменник Ласло Беллеї був ідейною опорою Угорської Робітничої Спілки [24, с.92]. Будучи студентом університету, приєднався до руху “серпників”. У чехословацький період у місцевій пресі побачили світ його новели, літературні та критичні статті. Преси й драми Беллеї ставило угорське театральне товариство Підкарпатської Русі. Беллеї – автор літературного дослідження “Розвиток угорської наукової та художньої літератури в Словенську від 1918 р. до сьогодні” (*A magyar tudományos és szépirodalom fejlődése Szlovénországban 1918-ól napjainkig*). На жаль, йому не вдалося опублікувати дослідження в повному обсязі, та навіть уривки викликали позитивні відгуки в середовищі сучасників [24, с.93].

Окрім вищенаведених здобутків, Беллеї завершив дисертаційне дослідження про Томаса Манна, короткі тези з’явилися в 1932 р. у Пам’ятному збірнику Буйнак [27, с.9].

Серед угорських письменників і поетів чехословацького періоду слід згадати Ференца Демен, Ференца Дердь, Ференца Герпаї, Ласло Шафарі, Пал Раца, Маргариту Прерау, Ольгу Натоліане Яцко, Меньгерта Шімона та ін. Вони репрезентують перший період історії літератури угорської меншини Закарпаття.

Культурне життя підкарпатських угорців не обмежувалося суто літературною діяльністю, у розглядуваний період з’являються угорськомовні наукові дослідження. Через відсутність організацій місцеві фахівці прилучалися до чехословацького літературного та духовного життя. Прикладом цього може бути діяльність Андора Шаша (1887–1962), особливо його краєзнавчі дослідження. У 1927 р. побачила світ джерелознавча праця під заголовком “Архів привільйованого міста Мукачеве за 1376–1850 рр.”, а згодом, точніше 1931 р., “До історії угорського великого помістя”. Доробок А.Шаша опирається на вагомий джерельний базис й донині залишається в ряді ґрунтовних краєзнавчих робіт.

Відомо, що в чехословацький період на території Підкарпаття за підтримки Фонду Масарика проводили соціологічні дослідження, у тому числі такі, що стосувалися угорської національної меншини. Так, 1932 р. Дюла Монус і Фердинанд Серені опублікували соціологічну монографію “Теперішнє та минуле села Бене” [24, с.93].

Доцільно пригадати розвиток угорськомовної преси міжвоєнного періоду. Документи засвідчують, що на початку 30-х рр. ХХ ст. на території Підкарпатської Русі виходило близько 80 найменувань газет і журналів, із них 37 угорською мовою. Ідеологічна та духовна спрямованість їх різноманітна. Так, наприклад, мукачівська газета “Старо-

жил” (Az őslakó) була напівфашистською й проповідувала іредентські ідеї, а “Робоча газета” опиралася на комуністичну ідеологію.

Звичайно, у краї продовжували роботу митці угорської та інших національностей, зокрема, Дюла Ійяс (1874–1942), Дюла Віраг (1880–1949), Бела Ерделі (1891–1955), Йожеф Бокшаї (1891–1975). У середовищі митців постало на порядок денний питання створення спільного об’єднання. Ще в 1917 р. у Мукачевому за ініціативою Дюли Вірага, Бели Ерделі, Шандора Берегі засновано клуб митців. На жаль, він проіснував недовго. Згодом, у 1923 р., створено інше об’єднання – Клуб художників Русинська, а в 1931 р. – Об’єднання художників [24, с.100]. Однозначно, що серед членів товариства, крім угорців, були й представники інших національностей, тобто це були фахові об’єднання.

Повертаючись до характеристики політичного життя угорської національної меншини, зазначимо, що діяльність угорських партій Підкарпатської Русі в міжвоєнне двадцятиліття дослідники умовно поділяють на три етапи. Перший із них припав на період 1919–1925 рр., коли почала групуватися угорська політична еліта. Ураховуючи нові умови та можливості, пов’язані із цим, угорськомовна інтелігенція об’єднувалася навколо різних політичних партій. На першому етапі угорські партії офіційно виражали лояльність до новоутвореної політичної системи Чехословаччини й намагалися виступати в рамках законодавчих правових норм республіки, але реально цей період був початком античеської та антиукраїнської діяльності угорської іреденти, яка постійно виношувала плани відродження “Великої Угорщини” і поширення антислов’янських ідей у краї. Дотримуватися таких поглядів відкрито в той час не видавалося можливим.

Звичайно, це було занадто ризикованою справою, оскільки в перші роки існування Чехословацької Республіки проходив процес становлення демократичного простору й правові засади держави знаходилися в зародковому стані. Із часом чехословацький уряд ігнорував посилення антидержавної активності угорських партій і в діях останніх відчувалися сміливість і розуміння безкарності. Це є характерним для другого етапу їх діяльності (1926–1935). Отримуючи посильну матеріально-фінансову, ідеологічну, кадрову допомогу з Угорщини, угорські партії краю для досягнення своїх реваншистських цілей використовували всі можливі на той час форми й методи політичної боротьби.

Третій етап діяльності угорських політичних партій припав на період 1936–1938 рр., коли угорські партії краю виступали прямим інструментом агресивної зовнішньої політики Угорщини.

Перші угорські партії в Закарпатті почали виникати ще в 1919 році. Власне, ці партії мали свої материнські політичні організації на території Угорщини й виступали фактично виразниками їх зовнішньополітичних позицій, зокрема, щодо Чехословаччини. Процес їх швидкого зародження був закономірним, оскільки вже з перших днів існування республіки ними проводилася широкомасштабна кампанія угорсько-монархічної агітації, тобто повернення краю в лоно “Святостефанської коронної держави” [3, арк.14].

Однією з найпотужніших угорсько-національних партій у краї була Угорська Християнсько-Соціалістична Партія (УХСП) (виникла в 1905–1907 рр.) [21, с.505]. Після приєднання Закарпаття до Чехословацької Республіки УХСП активізувала свою діяльність і стала інструментом угорських політичних кіл, які використовували її для руйнівної античеської діяльності. Мережа її осередків була розташована в місцях компактного проживання угорців на Ужгородщині, Мукачівщині та Берегівщині.

Друкованим органом УХСП стала газета “Готароші Уйшаг” (“Прикордонна газета”). Партійне керівництво знаходилося в руках таких угорських радикалів, як Іштван Керекеш і католицький священник Балашші [15, с.133]. Участь у діяльності партії радикально налаштованих лідерів визначала й шовіністичну, й антидержавницьку політику УХСП. Немало серед членів УХСП було службовців різних урядових адміністрацій, які залишилися на посадах чиновників у часи становлення чехословацької державності. Своєрідним було й те, що більшість із них офіційно відмовилися присягнути новій вла-

ді або ж зробили це формально, а насправді залишилися на національно-монархічних позиціях.

Ядром УХСП були угорські заможні землевласники й міщани, державні службовці, колишні офіцери австро-угорської армії. Доброю опорою організації стали студенти [6, арк.36]. Молодь, яка виховувалася й навчалася в угорських вищих навчальних закладах, приїздила в Закарпаття й за допомогою угорськомовної інтелігенції проводила широкомасштабну агітаційну кампанію, розповсюджувала листівки, книжки та ін. На підтримку партії служили й священники [2, арк.127]. До активної пропагандистської роботи залучалися й шкільні інспектори, які, ураховуючи свою посаду, могли стати добрими організаторами проугорських акцій у середовищі освітньо-виховних працівників [6, арк.135]. У цілому ж, як і всі угорські партії, УХСП не була масовою.

Таким чином, уже з перших років свого існування УХСП здійснювала іредентську політику й шляхом агітації місцевого угорськомовного населення створювала опозиційне ядро з явно радикальним антидержавним ухилом. Використовувалися для пропаганди й культурно-масові заходи, такі як відзначення угорських національних і релігійних свят, днів святого Стефана, проведення лекційних занять про історію та звичаї угорців тощо [7, арк.8–10].

Однією з впливових серед угорського населення краю була Угорська Партія Права (УПП), яка виникла як одна з перших угорських національних політичних організацій. За своєю ідейною сутністю УПП знаходилася на крайньо-радикальних позиціях, розгортала широку шовіністичну діяльність у тих самих районах, що й УХСП, оскільки користувалася авторитетом серед компактно проживаючого угорського населення. Її ядро складало середнє селянство, інтелігенція та службовці. Лідери УПП були освіченими людьми. Це, насамперед, місцеві адвокати Ендре Корлат, Зомборі Деже та колишній жупан Ужгородської жупи Іштван Синтимрей [4, арк.7]. Усі вони, як і більшість угорської інтелігенції, відмовилися присягнути на вірність Чехословацькій Республіці. Незважаючи на агресивну діяльність, УПП була офіційно зареєстрована, оскільки програмні положення були побудовані на принципах народної демократії. Звичайно, це робилося для отримання правового статусу й не мало нічого спільного з реальною діяльністю політичної організації.

Друкованим органом УПП була газета “Карпаті Модьор Гірлоп” (“Карпатсько-угорська газета”), яка видавалася з 1920 року в Ужгороді [22, с.459]. З 1921 року партійні інтереси почала виражати “Унгварі Кезлень” (“Ужгородський вісник”), але за антидержавну діяльність і підтримку угорської агентури 5 листопада 1921 року випуск газети було заборонено.

У 1923 році зокрема УПП виступила фактичним зв'язковим центром між зовнішньополітичним відомством в Угорщині, угорським посольством у Празі та місцевими іредентськими організаціями. Лідер УПП Ендре Корлат приїздив до Будапешта на консультаційно-координаційні зібрання для отримання інструкцій щодо подальшої діяльності [17, с.250]. А ось Е.Корлат зустрічався і з діячами польських політичних кіл, які також були зацікавлені в послабленні Чехословацької Республіки.

До трійки радикальних угорських партій Підкарпатської Русі входила й Угорська Партія Дрібних Землеробів (УПДЗ), яку очолював багатий землевласник із с. Малі Геївці, що на Ужгородщині, Ференц Еґрі [23, с.576]. (На угорських територіях УПДЗ була створена ще в ХІХ столітті й уважалася сильною опозиційною партією). Ядро УПДЗ складало в основному угорськомовні сільські жителі. Незважаючи на те, що партія за своєю сутністю була селянською, її діяльність більше торкалася політичних сторін суспільного життя. Вимоги впровадження на території краю автономії мали зовсім інший зміст порівняно з розумінням цього питання проукраїнськими й навіть деякими русофільськими партіями. Редактор газети “Берегі Гірлоп” (“Берегівські новини”) і новоявлений член УПДЗ Габор Бако не приховував, що боротьба за автономію Підкарпатської

Русі є фактично першим етапом реалізації далекосяжних планів угорського населення й розумів це поняття не як забезпечення самоврядних прав і свобод, а як боротьбу “за визволення краю від чехів” [5, арк.63].

У лютому 1921 року до вищеназаних угорсько-національних політичних партій краю приєдналася Автономна Партія Автохтонів на Підкарпатській Русі (АПАПР) (очолив Акош Аркі). Кадрове ядро членів і прихильників партії склали мешканці угорськомовних сіл (селяни, духовенство, колишні австро-угорські військові), залишалася вона нечисленною. Радикальність АПАПР полягала в застосуванні широкої реваншистської агітації та проведенні антидержавної діяльності. Лідери АПАПР відстоювали ідею автохтонності місцевого угорського населення, що, у свою чергу, повинно було надавати їм необмежені права та свободи в краї.

У листопаді 1920 року для координації роботи угорські організації утворили перший політичний союз. Офіційна мета – захист прав місцевого угорського населення. Звичайно, згодом пролунали ширші політичні вимоги, зокрема, визначення автономного статусу Підкарпатської Русі.

Двадцять другого березня 1922 року угорські партії УХСП, УПП, УПДЗ, АПАПР та їхні представники (І.Керекеш, Е.Корлат, Ф.Еґрі, Г.Бако, А.Аркі) узяли участь у роботі широкопредставницької партійної наради, яку вітчизняні історики назвали “першою і останньою в історії Закарпаття партійною коаліцією”. Угорські партії представляли опозиційні політичні сили [14].

Крім вищеназаних суто національних партій, угорське населення досить прихильно ставилося до діяльності інших політичних утворень, а також перебувало в їх кадровому складі. Це були як русофільські, так і чеські, словацькі, єврейські політичні організації. Найбільше угорців було в загальнодержавних партіях комуністів, соціал-демократів аграрників, торговців і промисловців (ЧПП), а також в автономній ПЗС – АЗС [17, с.252].

Активізація діяльності угорських політичних партій у Підкарпатській Русі була викликана періодом парламентських виборів і постійним тиском Будапешта, який вимагав створити об’єднані іредентистські центри на території краю. Отож місцеві проугорські діячі вирішили зміцнити структурно-організаційну базу угорських партій з єдиним сталим керівництвом. Так, 31 січня 1925 року виконавчий комітет “Союзу опозиційних угорських партій на Підкарпатській Русі” на таємній нараді в м. Берегове обрав лідера УПП Ендре Корлата керівником опозиційних угорських сил. Це зібрання проводилося в приміщенні секретаріату УПДЗ, а його ведучим був лідер АПАПР Акош Аркі [11]. У питанні керівництва угорськими політичними силами краю між політичними лідерами виникли протиріччя, що й показали результати голосувань з невеликою перевагою на користь Ендре Корлата.

У 1926 році угорські партії утворили Угорську Національну Партію (УНП) [23, с.580]. Утім поява на політичній арені краю УНП не означала розпуск або самоліквідацію до цього часу існуючих угорських партій. Усі вони залишилися самостійними структурно-організаційними одиницями й діяли згідно зі своїми програмно-ідейними положеннями. Політична позиція партії, у порівнянні з першим етапом діяльності угорських партій краю, була набагато радикальнішою й орієнтувалася на проведення політики відриву Підкарпаття від Чехословацької Республіки та його приєднання до Угорщини.

У другій половині 20-х років ХХ століття з’явилася нова риса політико-партійного життя угорських партій Підкарпатської Русі – орієнтувалися на співпрацю з деякими русофільськими партіями та їх лідерами. Ця співпраця була покликана підпорядкувати нестійкі русофільські політичні сили ідеї правильного, на їх погляд, шляху – союзу з Угорщиною і за їхньою допомогою вплинути на місцеве “руське” населення, яке б, за розрахунками угорців, повірило в “райське” життя в Угорщині [17, с.255].

За рік до парламентських виборів 1929 року на території краю перебувала таємна угорська делегація, метою якої було ознайомлення з політичною ситуацією та фінансовим становищем місцевих угорських партій. Результати роботи делегації мав оприлюднити Ендре Корлат на конференції угорських партій у Братиславі 2 серпня 1928 року [10, с.83].

Щодо фінансової бази партій, то, згідно з деякими повідомленнями поліцейського комісаріату, вони одержували з Угорщини 150 тисяч чеських крон щомісяця. Фінансувалися також окремі агітатори, які різними шляхами залучали до партійної діяльності місцевих жителів [8, арк.30]. Агітаційні акції мали строгий конспіративний характер, особливо що стосувалося поширення агітаційної літератури. Усі дії чітко відслідковували відповідні підрозділи Міністерства внутрішніх справ Чехословаччини й представники окружних урядів.

Нова хвиля “пробудження” угорських національних партій Підкарпаття знову припала на період підготовки до парламентських виборів 1929 року. У цей час Чехословацька держава опинилася у вирі економічної кризи, яка згодом паралізувала й інші сфери суспільного життя. Різні політичні сили, у тому числі й угорські, намагалися використати таку ситуацію для проведення античехословацької політики й пропаганди реваншизму.

Результати парламентських виборів 1929 року вказували на стабільність збереження електорату угорських партій – 30 тисяч 495 голосів виборців, що становило 11,4 відсотка від усіх голосуючих. Такі втішні наслідки сприяли подальшій активізації угорських політичних організацій, які всіма силами намагалися зіпсувати враження десятирічного співжиття закарпатців у Чехословацькій Республіці. З початку 30-х років ХХ століття партійні об’єднання угорців стають на шлях воєвничої діяльності.

Про зв’язки материнської Угорщини з політичними діячами Підкарпатської Русі свідчить і той факт, що в кінці 1930 року відбулися військово-інформаційні координаційні наради між угорськими офіцерами й секретарями УХСП.

Отже, усі існуючі угорські партії Підкарпатської Русі діяли й надалі. Партійне утворення УНП займалося координаційно-консультаційною роботою й підготовкою до парламентських виборів. У 1935 році УНП отримала 34 тисячі 234 голоси виборців (10,6 відсотка), що говорило про вдало проведену агітаційну кампанію. Збільшення кількості прихильників партії порівняно з парламентськими виборами 1929 року пояснюється тим, що угорським закликam повірила й частина русофільського та єврейського населення. Ідея повернення тогочасних територій Підкарпатської Русі в лоно Угорщини “гріла” думку багатьом діячам краю різних національностей.

Таким чином, другий етап розвитку угорських національних партій Підкарпатської Русі відзначався посиленням антидержавної діяльності згаданих політичних організацій, ще більшою їх взаємодією із зовнішньополітичними колами Угорщини й активізацією пропаганди реваншистських ідей за допомогою місцевих русофілів.

Посилений інтерес до можливостей реваншистського варіанта майбутнього перебігу подій на Підкарпатській Русі набув кульмінаційного характеру в другій половині 30-х років, що вимагало більш щільної інтеграції спільних інтересів [1, арк.102]. У 1936 році, унаслідок чергового злиття угорських партій УНП і УХСП, була створена Об’єднана Угорська Партія (ОУП) [20]. Керівниками стали Е.Корлат, І.Сентівані, К.Кесере, П.Раца [22, с.36]. За свідченням начальника ужгородського поліцейського капітанату, який у листопаді 1938 року звітував міністрові внутрішніх справ Угорщини про політичне становище, ОУП спільно з русофільською АЗС “діяли і проводили опозиційну політику під керівництвом угорського уряду” [22, с.37]. У постійному полі зору владних структур перебували впродовж 1937–1938 років й активісти УНП [17, с.259].

З угорцями співпрацювала русофільська РНАП, лідер якої С.Фенцик опирався спочатку на матеріально-фінансову підтримку Польщі, яка так само, як й Угорщина, була

зацікавлена в послабленні Чехословаччини. Проте із часом, використовуючи гасло надання краю автономних прав, РНАП зайняла своє місце в угорському іредентському русі.

Напередодні Віденського арбітражу (2 листопада 1938 року) в Ужгороді була утворена Угорська Національна Рада (УНР), яка за прикладом проукраїнської ПР(У)ЦНР і русофільської ЦРНР стала надпартійним органом – представником угорської національної меншини в краї [22, с.455]. Головою УНР обрали Ендре Корлата, а ведучим справи ради – Кароя Кесерю.

Неабияку роль в іредентському русі відіграли й терористичні та провокаційні акції, які проводилися з “благословіння” як Будапешта, так і Варшави в кінці 30-х років [9, с.127]. Двадцять дев’ятого жовтня 1938 року угорські партії були заборонені в результаті виданого декрету про припинення діяльності всіх політичних організацій тогочасного Закарпаття [19, с.93].

Після Віденського арбітражу, що призвів до фактичного розколу території краю, угорські партії та їхні діячі із щирою вдячністю за “визволення” почали служити новій угорській владі.

Отже, громадське та політичне життя угорської національної меншини Підкарпатської Русі у міжвоєнний період було своєрідним і далеко неадекватним.

Факт згуртованості представників угорської нації, єднання й цільової концентрації в найважливіший момент не підлягає сумніву й навіть викликає повагу. Інше питання, що все це робилося за безпосередньою підказкою та дією, активною допомогою (матеріальною, кадровою тощо) офіційного Будапешта.

На основі історичних фактів можемо констатувати, що для угорської національної меншини Підкарпатської Русі в 1919–1939 рр. були гарантовані всі права культурного та політичного розвитку. Звичайно, угорці не мали такі самі можливості втілити в життя надані Конституцією Чехословацької Республіки права як, наприклад, словаки, чехи чи українці. Це є цілком зрозумілим, насамперед, через поширення в середовищі угорської інтелігенції іредентських ідей і ревізійоністських намагань.

1. Державний архів Закарпатської області (далі – Держархів Закарпатської обл.), ф. 2, оп. 1. Президія земського уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді, м. Ужгород. 1928–1938 рр., спр. 208, арк. 136. Переписка з поліційними і окружними урядами по питанню діяльності Угорської народної національної партії на Підкарпатській Русі (Інформації про засідання партії). І т. (20.02.1935 – 28.05.1935), арк. 102.
2. Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 1. Президія земського уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді, м. Ужгород. 1928–1938 рр., спр. 34, арк. 135. Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і жупанськими урядами про діяльність діячів політичних партій на Підкарпатській Русі (19 лютого 1928 – 26 квітня 1928), арк. 127.
3. Держархів Закарпатської обл., ф. 14, оп. 1. Берегівське жупанське управління, м. Берегово Підкарпатської Русі. 1920–1921, спр. 24. Переписка з Цивільною управою Підкарпатської Русі і окружними станціями про слідкування за проведенням зборів і розповсюдженням прокламації угорською землеробською партією (1920), арк. 14.
4. Держархів Закарпатської обл., ф. 29, оп. 1. Президія Цивільного управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919–1928, спр. 36. Книга регистрації входящих документів №№ 63001–66000 (15 сентября – 10 октябрю 1924), арк. 7.
5. Держархів Закарпатської обл., ф. 29, оп. 1. Президія Цивільного управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919–1928, спр. 155. Алфавитный указатель имен и учреждений к книге регистрації входных документів за 1922 год, арк. 63.
6. Держархів Закарпатської обл., ф. 29, оп. 1. Президія Цивільного управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919–1928, спр. 183. Алфавитный указатель имен и учреждений к книге регистрації входных документів по военным вопросам (1922), арк. 36, 135.
7. Держархів Закарпатської обл., ф. 63, оп. 1. Цивільне управління Підкарпатської Русі. 1919–1928, спр. 63, арк. 10. Переписка з жупанським і поліційним урядами в Берегові про діяльність християнсько-соціалістичної партії (25 липня 1921 – 4 серпня 1921), арк. 8–10.
8. Держархів Закарпатської обл., ф. 117, оп. 1. Хустське окружне управління, м. Хуст Підкарпатської Русі. Президіум. 1919–1939, спр. 136, арк. 60. Циркуляр Президії крайового управління про стеження за угорськими іредентистичними організаціями, жандармські донесення (7 листопада 1928 – 14 березня 1930), арк. 30.

9. Вегеш М. Напади угорських і польських терористів на Карпатську Україну в 1938–1939 рр. / М. Вегеш // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність : матеріали міжнар. наук. конф. (Ужгород, 1–4 верес. 1993 р.). – Ужгород, 1994. – С. 123–128.
10. Вегеш М. М. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918–1939 рр.) / М. М. Вегеш, В. І. Гиря, І. Ф. Король. – Ужгород, 1998. – 130 с.
11. Великий забавний и господарській календарь на 1936 годь.
12. Віднянський С. В. Закарпаття у складі Чехословацької республіки: формування державних структур і громадсько-політичне життя в краї у 20-х – першій половині 30-х років ХХ ст. / С. Віднянський // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки : міжвідомчий зб. наук. праць. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 297–318.
13. Гребенюк Н. Національно-культурні взаємовідносини українців Східної Галичини і Закарпаття в міжвоєнний період (1919–1938) / Н. Гребенюк // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія “Історія”. – Ужгород : Вісник Карпат, 2004. – Вип. 11. – С. 113–124.
14. Король І. Паперова автономія / І. Король // Новини Закарпаття. – 1991. – 23 липня.
15. Ліхтей І. М. Виникнення політичних партій. Головні напрями їх діяльності / І. М. Ліхтей // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород : Закарпаття, 1995. – Т. II : 1918–1945. – С. 127–136.
16. Магочі П. Р. Формування національної свідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948) / П. Р. Магочі. – Ужгород, 1994. – 296 с.
17. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939) / Маріан Токар. – Ужгород, 2006. – 380 с.
18. Токар М. Партії національних меншин Закарпаття (20–30-ті роки ХХ ст.) / Маріан Токар. – Ужгород, 2002. – 56 с.
19. Токар М. Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919–1939 роках / Маріан Токар. – Ужгород : УжНУ, 2001. – 176 с.
20. Токар М. Руська Національно-Автономна Партія: організація та діяльність / Маріан Токар. – Ужгород : Госпрозрахунковий РВВ ком. інформ., 2000. – 40 с.
21. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за національне і соціальне визволення та возз’єднання з Радянською Україною : зб. док. – Т. 1 : 1917–1923. До 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції / [упоряд. Й. Ф. Базюк та ін.]. – Ужгород, 1957. – 556 с.
22. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення, за возз’єднання з Радянською Україною : зб. док. – Т. 5 : 1938–1944 / [упоряд. Г. І. Сіяртова]. – Ужгород, 1967. – 520 с.
23. Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у Чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну. 1921–1938 / [упоряд. В. П. Місюра та ін.]. – Ужгород, 1959. – 620 с.
24. Benedek A. Tetteherhető történelem. Történeti-kulturtörténeti vázlat Kárpátjáról / András Benedek. – Budapest ; Ungvar : Intermix, 1993. – 120 old.
25. Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez / József Botlik. – Budapest : Hatodik sip alapítvány, 2000. – 318 old.
26. Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez. 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok / Fedinec Csilla. – Somorja – Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004. – 663 old.
27. Kisebbségi ének a Beregi rónán. Kárpátaljai írók antológiája (1919–1944) / Összeállította: Várady-Sternberg János, Dupka György. – Ungvár-Budapest Intermix, 1992. – 254 old.
28. Magyarország társadalom története II. 1920–1944. (Szöveggyűjtemény) / Szerk. Gyáni Gábor. – Budapest : Nemzeti tankönyvkiadó, 2000. – 539 old.
29. Romsics I. Magyarország története a XX. században / Ignác Romsics. – Budapest : Osiris Kiadó, 2005. – 668 old.
30. Varga J. Bünsz nemzet vagy kényszerű csatlós? Adalékok Magyarország és Duna-medence kortörténetéhez. 1.rész. (1918–1939) / József Varga. – Budapest, 1991. – 242 old.

Согласно решениям Сен-Жерменского договора (10.09.1919) Закарпатье под названием Подкарпатская Русь вошло в состав Чехословацкой Республики. Среди разных национальностей региона именно для венгров новые административно-территориальные и общественно-политические обстоятельства стали наиболее неожиданными и “ужасными”. На протяжении всего междувоенного времени венгры делали некоторые попытки “приспособления” к новым обстоятельствам, но ирредентские и ревизионистские требования звучали постоянно.

Ключевые слова: *национальное меньшинство, политические партии, организации, ирредента, ревизионизм.*

Zakarpattia, called Sub-Carpathian Russ (Pidkarpatska Russ), has joined Czechoslovak Republic according to the Treaty of Saint-Germain (10.09.1919). Amongst the other nationalities of the region, the new administrative, territorial, civil, and political conditions were the most unexpected and harsh for Hungarians. Hungarians kept trying to adapt themselves to the new conditions during the whole period between two world wars. Nevertheless the appeals of irredenta and revisionism have happened regularly.

Key words: *national minority, political parties, organizations, irredenta, revisionism.*